

УДК 81'367.623:[811.161.3+811.111]

UDC 81'367.623:[811.161.3+811.111]

СІНЕСТЭЗІЯ АД'ЕКТЫВАЎ АЛЬФАКТОРНАГА КАНТЫНУУМА І ПРЫМЕТНІКАЎ АДЧУВАННЯЎ У БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ МОВАХ

SYNESTHESIA OF ADJECTIVES OF THE OLFACTORY CONTINUUM AND ADJECTIVES OF SENSATIONS IN BELARUSIAN AND ENGLISH LANGUAGES

В. І. Жук,

выкладчык кафедры замежных моў
Беларускага дзяржаўнага педагагічнага
ўніверсітэта імя Максіма Танка

V. Zhuk,

lecturer of the department of foreign
languages Belarusian State Pedagogical
University named after Maxim Tank

Паступіў у рэдакцыю 23.01.2024.

Received on 23.01.2024.

У артыкуле даследуюцца другасныя альфакторныя намінацыі беларускай і англійскай моў, утвораныя на базе прыметнікаў густаторных, люмінальна-каларатыўных і тактыльных адчуванняў. Праводзіцца групоўка і аналіз размеркавання адарычных другасных лексіка-семантычных варыянтаў паміж гэтымі катэгорыямі, квантыватывае параўнанне лексічных адзінак беларускай і англійскай моў, выяўляюцца антанімічныя апазіцыі асобных адзінак. Разглядаецца моўная сінестэтычная сувязь паміж першасным і альфакторным ЛСВ, а таксама некаторыя адрозненні паміж фарміраваннем другасных альфакторных намінацый у беларускай і англійскай мовах.

Ключавыя словы: альфакторная намінацыя; лексіка-семантычны варыянт; ад'ектыў; беларуская мова; англійская мова.

The article examines the secondary olfactory nominations of the Belarusian and English languages formed on the basis of adjectives of gustatory, luminal-colorative and tactile sensations. The grouping and analysis of the distribution of olfactory secondary lexical-semantic variants between these categories, and a quantitative comparison of the lexical units of the Belarusian and English languages is performed, the antonymic oppositions of individual units are revealed. Linguistic synaesthetic connection between primary and olfactory LSV, as well as some differences between the formation of secondary olfactory nominations in Belarusian and English languages are considered.

Keywords: olfactory nomination; lexical-semantic variant; adjective; Belarusian language; English language.

Аснову лексікі пачуццёвага ўспрымання складаюць прыметнікі, паколькі катэгорыя прыметы – з'яўляецца адной з асноўных у працэсах успрымання і асэнсавання свету чалавекам. Ад'ектывы выяўляюць статычныя, неаддзельныя ад аб'екта прыметы, а ў сітуацыі альфакторнага ўспрымання, як правіла, апісваюць уласцівасці паху [1]. Ад'ектывы валодаюць інфарматыўнасцю, існуюць на ўсіх узроўнях арганізацыі тэксту і апісваюць шырокі спектр прымет. Дзякуючы падобнай шыраце семантыкі, гэта часціна мовы адрозніваецца мабільнасцю: адзін прыметнік можа быць выкарыстаны для характарыстыкі розных дэнататаў, што дазваляе перцэптыўным прыметнікам эфектыўна фарміраваць другасныя ЛСВ і спрыяць развіццю лексічнай сістэмы мовы [2].

Прыметнікі пачуццёвага ўспрымання схільныя да метафарызацыі па прычыне значнай семантычнай мабільнасці: яны лёгка прыстасоўваюцца да назойнікаў рознай семантыкі. Прыметнікі непасрэдна ўказваюць на характэрныя прыметы, найбольш важныя якасці прадметаў, якія ўспрымаюцца як пастаянныя іх уласцівасці. Спецыфіка ад'ектываў заключаецца ў тым, што іх семантыка носіць адносна, апасродкаваны характар, і рэалізацыя пэўных якасцей і ўласцівасцей залежыць ад прадмета ці субстанцыі, якім гэтыя якасці ўласцівы.

І. А. Кацянёва лічыць, што ў лексічнай катэгорыі «пах» можна вылучыць два тыпы метанімічных пераносаў, з дапамогай якіх ажыццяўляецца пераход лексікі ў альфакторную семантычную вобласць: «субстанцыя → газ → пах» і «прадмет → пах як форма яго існавання». На думку даследчыцы, раз-

настайнасць пахаў атрымлівае сваю дыферэнцыяцыю ў мове на ўзроўні абазначэння іх дэнаматыўнай суаднесенасці, па прыналежнасці да свайго прадмета-крыніцы [3].

Заметнай тэндэнцыяй сучасных даследаванняў, прысвечаных семантыцы альфакторных матываў і вобразаў, з'яўляецца ўлік не толькі моўных, але і іншых кантэкстных сувязей, якія выступаюць у якасці ключа, матыву або «альфакторнага сюжэта» [4]. Адносна беднасць слоўнікавага складу альфакторнай лексікі прыводзіць да стварэння пэўных спосабаў выражэння адарычных адчуванняў, якія дазваляюць кампенсаваць невысокі аб'ём натываў альфакторнай лексікі.

Для ўспрымання шырокага спектра водараў чалавечаму мозгу неабходна інфармацыя як аб паху, так і аб смаку. У галаўным мозгу гэта інфармацыя, атрыманая ад густаторных і альфакторных рэцэптараў, апрацоўваецца сумежна [5]. У мове падобная сумежнасць праяўляецца ў выглядзе сінестэзіі. З'ява сінестэзіі – прадмет вывучэння ў шэрагу прыродазнаўчых і гуманітарных навук: медыцыне, псіхалогіі, літаратуразнаўстве, культуралогіі, эстэтыцы, лінгвістыцы. Спецыфіка сінестэзіі заключаецца ў тым, што ў чалавека ўзнікаюць адчуванні розных мадальнасцей, быццам звязаныя з некалькімі органамі адчуванняў адначасова. Такім чынам мова адкрывае доступ да законаў мыслення і функцыянавання кагнітыўнага апарата, што падтрымлівае цікавасць да гэтага феномена ў лінгвістыке.

Сінестэтычныя і метафарычныя значэнні актыўна развіваюцца ў адзінак, якія даюць сэнсарныя, інтэлектуальныя, эмацыянальныя, эстэтычныя

і этычныя ацэнкі. Як адзначае Н. Д. Аруцюнава, моўныя адзінкі пачуццёвага ўспрымання маюць схільнасць да метафарызацыі ў сілу значнай семантычнай мабільнасці [6]. Некаторыя даследчыкі лічаць, што сінестэзія і метафара ўзнікаюць таму, што без іх прынцыпова нельга абысціся, яны зыходна ўласцівыя чалавечаму мысленню і мове [7].

Працэс намінацыі пахаў ускладняецца іх уключэннем у розныя кантэксты, асабісты вопыт, станы і асацыяцыі. Усё гэта дае магчымасць атрымання новых ведаў на аснове кагнітыўнай перапрацоўкі раней засвоенага [8]. Таму даследаванні вербальнай рэпрэзентацыі пахаў патрабуюць вывучэння прадуктаў сумеснай маўленчай дзейнасці людзей з улікам культурнага і сітуацыйнага кантэкстаў у якім пах намініруецца з улікам псіхафізіялагічных, культурных, этнічных асаблівасцей удзельнікаў альфакторнай камунікацыі. На думку Н. А. Трафімавай найбольшую цікавасць уяўляе сінестэтычны перанос па прымеце мадальнасці, пры якім суб'ект характарызуе пах праз прыцягненне намінацыі іншых сфер адчування [9].

Існуе больш за 50 відаў розных сінестэзіяў: пахава-смакавая, візуальна-слыхавая, візуальна-тактыльная і іншыя [10]. Вельмі рэдкім тыпам альфакторнай сінестэзіі з'яўляецца пахава-каларатыўная, калі ў свядомасці чалавека пах набывае розныя колеры. Такі від сінестэзіі вывучаўся ў псіхалогіі ў адной з работ П. У. Яньшына, які праводзіў псіхалагічны эксперымент, для якога выкарыстоўвалася матрыца змешвання колераў і пахаў, у якой вынікі семантычнага шкаліравання падабенства паміж пахамі і колерамі для падсыпных прыводзяцца да сярэдняга значэння. Даследаванне праводзілася па двух напрамках: аналізу дыферэнцыяльнай якасці пахаў у адносінах да колераў з аднаго боку, і колераў ў адносінах да пахаў – з другога. Вынікі эксперыменту былі прадстаўлены ў выглядзе табліцы, зыходзячы з асацыяцыі паміж дзвюма сэнсарнымі мадальнасцямі [11]. Згодна з атрыманымі П. У. Яньшынам вынікамі, ружовы колер часцей за ўсё асацыіруецца з пахамі ванілі, ружы, спірта, чырвоны – цытруса, ванілі, кока-колы, ружы; жоўты – мяты, ванілі, ружы; зялёны – хвоі, мяты, лаўровага ліста, палыну; карычневы – кофе, табака, міндалю, каніфолі і г. д. Пры гэтым у розных людзей узніклі адрозныя асацыяцыі да адных і тых жа колераў.

Люмінальныя і каларатыўныя адзінкі выкарыстоўваюцца для апісання пахаў праз сінестэтычнае параўнанне на падставе насычанасці, візуальнай характарыстыкі крыніц пахаў, высокай інтэнсіўнасці і адначасова прыемнасці. Пры гэтым такая форма сінестэзіі значна больш уласцівая англійскай мове, што можа сведчыць аб спецыфічнасці аспектаў фарміравання другасных лексіка-семантычных варыянтаў і адрозненнях асацыятыўнага кола дзвюх культур. У якасці прыкладаў можна прывесці наступныя англійскія адзінкі:

- *dim* 'not bright' – 'не яркі' → 'a weak smell that is not easy to notice' – 'слабы пах, які няпроста заўважыць'; у адарычнай дэфініцыі ён адпавядае беларускаму эквіваленту *невывразны*;
- *green* 'having the colour of grass or the leaves of most plants and trees' – 'які мае колер травы або лісця большасці раслін і дрэў' → 'a smell that comes from vegetation or associated with it' – 'пах, які зыходзіць ад расліннасці або звязаны з ёй';

альфакторная сема эквівалентная прыметніку беларускай мовы *раслінны*;

- *vivid* 'very bright light, colours, etc.' – 'вельмі яркае святло, колеры і г. д.' → 'a strong pleasant smell that causes clear associations' – 'моцны прыемны пах, які выклікае выразныя асацыяцыі'; адарычны ЛСВ бліжэй за ўсё суадносіцца з беларускім адпаведнікам *выразны*.

Як бачна з прыведзеных прыкладаў, пры перакладзе на беларускую мову ў якасці альфакторных характарыстык такія прыметнікі страчваюць свае люмінальна-каларатыўныя якасці і пераходзяць у іншыя тэматычныя групы. Люмінальныя адзінкі з альфакторнымі ЛСВ, такія як *праменны* 'сонечны, светлы' → 'пах, які прыносіць адчуванне радасці, бадзёрасці або задавальнення', сустракаюцца ў беларускай мове, аднак іх распаўсюджанасць значна меншая ў параўнанні з англійскай мовай.

Сінестэтычныя альфакторныя намінацыі «смак → пах» таксама адносяцца да менш вывучаных аспектаў інтэрмадальнасці ў лінгвістыцы, аднак прадстаўлены значна большай колькасцю моўных адзінак. У маўленні яны найчасцей праяўляюцца праз спалучэнні «прыметнік + назоўнік» тыпу *салодкі водар, кіславаты пах, горкі павеў, саланавата-вільготны водар, саланаваты подых, гаркавы смурод, прагорклы пах, апетытны водар, прэсны пах, прытарны пах, сытны дух, сырны дух, смачны водар, хлебны дух* і інш. Такія сэнсавыя пераносы могуць разглядацца ў роўнай ступені як вынік кагнітыўнай дзейнасці чалавечай свядомасці і як фігуры маўлення, якія яго ўпрыгожваюць, надаючы аўтарскі каларыт.

Паколькі цесная сувязь пахавых і смакавых адчуванняў – фізіялагічны феномен, яна прасочваецца нават у аддаленых мовах, якія малі вельмі абмежаваныя кантакты. Істотная частка густаторных прыметнікаў з вялікай верагоднасцю змяшчаюць альфакторную сему, якая вельмі цесна звязана са смакам ад абазначэння якога ўтвараецца. Адарычны лексіка-семантычныя варыянты фарміруюцца ў складзе лексем чатырох асноўных смакавых дэфініцый *горкі, салёны, кіслы, салодкі*, іх форм *гаркаваты, гаркавы, кіслявы, саланаваты, саладкаваты* і інш., пэўных страў *хлебны, сырны, мясны* і інш. а таксама комплексных густаторных адчуванняў *апетытны, праснаваты, прытарны, церпкі* і інш. Ідэнтычная сітуацыя назіраецца ў англійскай мове, дзе выкарыстоўваюцца ад'ектывы *bitter* 'горкі', *salty* 'салёны', *sour* 'кіслы', *sweet* 'салодкі', *rancid* 'прагорклы', *tangy* 'кіславаты', *sugary* 'сахарны', *briny* 'расольны', *delicious* 'смачны', *savory* 'сытны' і інш.

Падчас даследавання былі выяўлены 21 прыметнік беларускай мовы і 14 ад'ектываў англійскай мовы, якія змяшчаюць як густаторную, так і альфакторную дэфініцыю. Падобнае колькаснае разыходжанне ў некаторай ступені абумоўлена тым, што літаратурнай англійскай мове больш уласціва параўнальная характарыстыка з выкарыстаннем «больш / менш», а адзінкі з суфіксам «-ish» (*bitterish, sweetish*) толькі зрэдку трапляюць у акадэмічныя слоўнікі, у той час як беларуская мова схільная да ўтварэння асобных лексем для апісання няпоўнага праяўлення якасцей пахаў, напрыклад, *гаркавы, кіславаты, кіслявы, прыгорклы*.

Сінестэтычная група альфакторных і тактыльных адчуванняў (дотыку) вельмі шырокая і ўключае адзінкі

тэматычных падгруп тэмпературы, кансістэнцыі, інтэнсіўнасці / эктэнсіўнасці ў залежнасці ад таго, якія спецыфічныя аспекты пахаў яны характарызуюць. Да гэтай групы адносяцца словы *адчувальны, густы, далікатны, слабы, моцны, востры, мяккі, клейкі, казытлівы, калючы, гарачы, цёплы, пякучы, халодны, халаднаваты* і інш. Яны характарызуюць пахі праз параўнанне адчуванняў ад іх уздзеяння на рэцэптары з тэмпературнымі адчуваннямі, вызначаюць, наколькі водар моцны або слабы, насычаны або ненасычаны і іншыя ўнікальныя рысы, якія ў чалавечай свядомасці падобныя да фізічнага ўздзеяння. У англійскай мове назіраецца ідэнтычнае кола тактыльна-альфакторных асацыяцый: *detectable thick* 'густы', *delicate* 'далікатны', *weak* 'слабы', *strong* 'моцны', *sharp* 'востры', *tender* 'мяккі', *clammy* 'клейкі', *itchy* 'казытлівы', *stinging* 'калючы', *hot* 'гарачы', *warm* 'цёплы', *cold* 'халодны', *cool* 'халаднаваты'.

Спецыфіка альфакторнага ўспрымання характарызуецца суб'ектыўнасцю, сітуацыйнай абумоўленасцю. Гэта можа служыць тлумачэннем таму, што найменшую з разглядаемых груп утвараюць люмінальныя і каларатыўныя прыметнікі, а таксама той факт, што пры набыцці альфакторнай дэфініцыі захоўваюцца бінарныя антанімічныя апазіцыі (*гарачы – халодны, горкі – салодкі, слабы – моцны*).

ЛІТАРАТУРА

1. *Лаенко, Л. В.* Перцептивный признак как объект номинации : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / Л. В. Лаенко. – Воронеж, 2005. – 465 л.
2. *Бардовская, А. И.* Средства номинации синестетических соощущений: на материале английских и русских художественных текстов : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / А. И. Бардовская. – Тверь, 2005. – 178 л.
3. *Котенева, И. А.* Номинация запаха во французском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05 / И. А. Котенева. – Белгород, 2006. – 181 л.
4. *Ильюхина, Т. Ю.* «Запах счастья» у Чехова: опыт литературно-ольфакторного анализа / Т. Ю. Ильюхина // *Нева*. – 2010. – № 1. – С. 204–207.
5. Механизм восприятия вкусов и запахов [Электронный ресурс] // Справочник MSD (профессиональная версия). – Режим доступа: <https://www.msmanuals.com/ru/профессиональный/multimedia/table/механизм-восприятия-вкусов-и-запахов> – Дата доступа: 21.01.2024.
6. *Арутюнова, Н. Д.* Языковая метафора (синтаксис и лексика) / Н. Д. Арутюнова // *Лингвистика и поэтика* / Акад. наук СССР, Ин-т языкознания. – М., 1979. – С. 147–173.
7. *Гак, В. Г.* Метафора: универсальное и специфическое / В. Г. Гак // *Метафора в языке и тексте* / отв. ред. В. Н. Телия. – М., 1988. – С. 11–26.
8. *Панкратова, С. А.* Когнитивно-семантические основания метафоризации в современном английском языке : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.04 / С. А. Панкратова ; С.-Петерб. гос. ун-т экономики и финансов. – СПб., 2013. – 42 с.
9. *Трофимова, Н. А.* Ольфакторная метафора / Н. А. Трофимова // *Когнитив. исслед. яз.* – 2018. – Вып. 34. – С. 328–331.
10. Зрительно-обонятельная синестезия в немецком языке [Электронный ресурс] // *Современные проблемы науки и образования*. – Режим доступа: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=21734> – Дата доступа: 20.01.2024.
11. *Яньшин, П. В.* Психосемантика цвета : учебное пособие для вузов / П. В. Яньшин. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Издательство Юрайт, 2023. – 417 с.

Пытанне суаднесенасці адзінак дзвюх моў не абмяжоўваецца падабенствам або адрознасцю дэфініцый. Наяўнасць сінаніміі і канататыўных адценняў прыводзіць да таго, што некаторыя словы могуць мець некалькі адпаведнікаў у мове, з якой яны параўноўваюцца. Напрыклад, беларускаму прыметніку *востры* ў альфакторнай дэфініцыі 'моцны духмяны і рэзкі пах' адпавядаюць англійская адзінкі *spicy, sharp*; англійскаму *bitterish* 'a smell that is reminiscent of something that has light bitterness to it' – 'пах, які нагадвае пра што-небудзь, што мае лёгкую горч' – *гаркаваты і гаркавы*.

Пры вялікай разнастайнасці пахаў, а таксама індывідуальных асаблівасцей іх успрымання, моўныя ўзуальныя сродкі пры іх апісанні выкарыстоўваюцца даволі абмежавана. Дыспрапорцыя паміж вялікай колькасцю наяўных пахаў і адносна невялікай колькасцю афіцыйных найменняў з першасным альфакторным значэннем кампенсуецца за кошт уключэння ў альфакторны корпус неальфакторных найменняў, якія ў сваіх другасных значэннях абазначаюць пахі і водары. Да гэтай катэгорыі належаць у тым ліку прыметнікі адчуванняў беларускай і англійскай моў, якія набываюць адарычныя ЛСВ і выкарыстоўваюцца для характарыстыкі пахаў.

REFERENCES

1. *Laenko, L. V.* Perceptivnyj priznak kak ob'ekt nominacii : dis. ... d-ra filol. nauk : 10.02.19 / L. V. Laenko. – Voronezh, 2005. – 465 l.
2. *Bardovskaya, A. I.* Sredstva nominacii sinesteticheskikh sooshchushchenij: na materiale anglijskih i russkih hudozhestvennyh tekstov : dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.19 / A. I. Bardovskaya. – Tver', 2005. – 178 l.
3. *Koteneva, I. A.* Nominaciya zapaha vo francuzskom yazyke : dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.05 / I. A. Koteneva. – Belgorod, 2006. – 181 l.
4. *Il'yuhina, T. Yu.* «Zapah schast'ya» u Chekhova: opyt literaturno-olfaktornogo analiza / T. Yu. Il'yuhina // *Neva*. – 2010. – № 1. – S. 204–207.
5. Механизм восприятия вкусов и запахов [Elektronnyj resurs] // Справочник MSD (professional'naya versiya). – Rezhim dostupa: <https://www.msmanuals.com/ru/профессиональный/multimedia/table/механизм-восприятия-вкусов-и-запахов> – Data dostupa: 21.01.2024.
6. *Arutyunova, N. D.* Yazykovaya metafora (sintaksis i leksika) / N. D. Arutyunova // *Lingvistika i poetika* / Akad. nauk SSSR, In-t yazykoznanija. – M., 1979. – S. 147–173.
7. *Gak, V. G.* Metafora: universal'noe i specificheskoe / V. G. Gak // *Metafora v yazyke i tekste* / отв. red. V. N. Teliya. – M., 1988. – S. 11–26.
8. *Pankratova, S. A.* Kognitivno-semanticheskie osnovaniya metaforizacii v sovremennom anglijskom yazyke : avtoref. dis. ... d-ra filol. nauk : 10.02.04 / S. A. Pankratova ; S.-Peterb. gos. un-t ekonomiki i finansov. – SPb., 2013. – 42 s.
9. *Trofimova, N. A.* Ol'faktornaya metafora / N. A. Trofimova // *Kognitiv. issled. yaz.* – 2018. – Vyp. 34. – S. 328–331.
10. Zritel'no-obonyatel'naya sinesteziya v nemeckom yazyke [Elektronnyj resurs] // *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya*. – Rezhim dostupa: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=21734> – Data dostupa: 20.01.2024.
11. *Yan'shin, P. V.* Psihosemantika cveta : uchebnoe posobie dlya vuzov / P. V. Yan'shin. – 2-e izd., pererab. i dop. – Moskva : Izdatel'stvo Yurajt, 2023. – 417 s.